

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

проблеми і перспективи: збірник наукових праць / ІПТО АПН України; РВНЗ "КІПУ". – К.; Сімферополь: КРП "Видавництво "Кримнавчпеддержвидав", 2010. – Випуск 1. – С. 166 – 169.

4. Карпов А.В. Психология принятия управленческих решений / Под ред. В.Д. Шарикова. – М.: Юристъ, 1998

5. Кондрашова Л.В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності. – Київ, "Вища школа", 1987.

6. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.

7. Сисоева С.О. Педагогічна творчість: Монографія / Сисоева С.О. – Х. – К.: Книжк. вид-во "Каравела", 1998. – 150 с.

8. Шадриков В.Д. Деятельность и способности. – М.: Логос, 1994.

9. Энциклопедия профессионального образования: В 3-х т. / Под ред. С.Я. Батыева. – М.: АПО, 1998. – Т. 2. – 440 с.

10. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности. Словарь / Авторы-составители: Б.А. Душков, А.В. Королев, Б.А. Смирнов. – М., 2003.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2012

УДК 37.014.25:94

Станіслав Пономаревський, докторант

Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН,
м. Київ

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті окреслені зусилля українських громадських організацій і окремих осіб щодо створення умов для започаткування українського шкільництва на Далекому Сході.

Ключові слова: освіта, національний, шкільництво, Далекий Схід.

Лит. 8.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Багатовіковою мрією українців, які компактно заселяли чимало регіонів Росії, виступало бажання мати власну національну школу. Українським громадам на Далекому Сході вдалося першим втілити дану мрію у життя, створивши умови для започаткування української школи у Харбіні ще до революційних змін 1917 року. Проблема створення передумов для розвитку української освіти на Далекому Сході фактично не досліджувалася у вітчизняній історії педагогіки, однак вона є цікавою у плані заповнення прогалин щодо вивчення процесів становлення вітчизняної освіти загалом. У Російській Федерації дане питання досліджувалося В. Черномазом, Л. Фетісовою, С. Гришко, В. Соніним, проте, ці вчені цікавляться проблемами української далекосхідної освіти та шкільництва лише побічно, оскільки їх дослідження виконані в основному в рамках історіографії, мистецтвознавства, культурології.

Саме тому метою нашої статті виступає відзеркалення зусиль громадських організацій і окремих активістів Далекого Сходу Росії у напрямку започаткування на початку ХХ століття у регіоні перших українських національних шкіл.

Виклад основного матеріалу. Ще з ХІХ століття в Росії розпочалися процеси обмеження і заборон щодо українського слова на території імперії. У ХХ столітті ці тенденції отримали своє продовження. 1905 року Кабінет Міністрів Росії відхилив прохання студентів Київського та Харківського університетів скасувати заборони щодо української мови. А протягом 1905 – 1912 рр. Міністерство народної освіти Російської імперії закрило 12 приватних гімназій, звільнило 32 директорів та 972 учителів, 822 учителів "перевело" до інших шкіл за намагання запровадити у шкільному викладанні українознавчу тематику. У 1910 році урядовим наказом обмежили діяльність усіх українських культурних товариств, видавництв, підтвердили заборону читати лекції українською мовою та створювати будь-які неросійські клуби, а наступного 1911 року вийшла постанова VII дворянського з'їзду в Москві про єдину припустиму російськомовну освіту й неприпустимість вживання інших мов у навчальних закладах імперської Росії.

У 1914 році під заборону виявилася уся українська преса, того ж таки року було оприлюднено доповідну записку полтавського губернатора фон Баговута, призначену міністру

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

внутрішніх справ, у якій докладно характеризується ставлення імперської влади до української проблеми в цілому й наголошується на значних обмеженнях щодо української освіти зокрема. У “Записці” у тому числі йшлося про те, щоб *“привлекать на должности учителей по возможности только великороссов; на должности инспекторов и директоров народных училищ назначать исключительно великороссов; всякого учителя, проявляющего склонность к украинскому, немедленно устранять; составит правдивую историю малорусского народа, в которой разъяснит, что Украина – это окраина государства в былые времена; установит обязательные экскурсии учащихся всех учебных заведений в Москву, Нижний Новгород и другие исторические местности, но не в Киев; совершенно не допускать общеобразовательных курсов для учащихся..., епархиальных наблюдателей за школами назначать исключительно из великороссов; обратит особое внимание на семинарии и ставит во главе их ректорами исключительно великороссов, удаляя других; учебный персонал должен быть исключительно из великороссов; за семинарии нужно взяться и искоренить гнездящийся в них дух украинства..., объяснит, что малорусский язык образовался путем колонизации в прежние времена русского языка..., доказывать необходимость великорусского языка как общегосударственного и литературного и что малорусский, как простонародный, не имеет ни литературы, ни будущности; вообще не допускать на разные должности людей, которые когда-либо хотя бы в отдаленном прошлом имели соприкосновение с украинским элементом”* [1, 1]. Ми звернули увагу лише на основні урядові постанови та рішення цих часів. У таких умовах будь-які реальні прояви української шкільної справи як на теренах України, так і на території Російської імперії, звісно, не могли мати місця. З іншого боку, заборони влади, послідовно втілюючись у життя у столицях та центральних (європейських) регіонах, не завжди неухильно виконувалися в більш віддалених, провінційних губерніях гігантської імперії, особливо там, де український конгломерат історично утворив значні пласти місцевого населення. Саме в таких областях на початку ХХ століть почали формуватися передумови майбутньої появи українського шкільництва в Росії. Ці передумови склалися і отримували прояви у процесах започаткування українських національних громад, різноманітних гуртків, мистецьких колективів (театральних труп, музично-культурних товариств тощо), асоціацій

аматорів літератури, хорового співу, “просвіт”, декламаторських, бібліотечних і фольклорно-збиральницьких спілок.

Досить яскраво ці процеси заявили про себе на Далекому Сході. Так, одна із спроб започаткування українізаційних процесів на Далекому Сході була зроблена 1907 року. Зокрема, восени цього року у Владивостоці при місцевому Східному інституті було засновано Студентську Українську громаду, статут якої 31 жовтня 1907 року зареєстровано конференцією інституту. Ініціатором започаткування громади став студент-орієнталіст Східного інституту Павло Гладкий. Він керувався бажанням об’єднати студентів, які мали українське походження, у спілку за національними зацікавленнями. Разом з іншим студентом, К. Андрущенком, вони уклали статут майбутньої спілки, який був підтриманий іншими студентами-українцями: з 18 осіб, що навчалися в інституті, 10 погодилися його підписати. Ще менша кількість студентів-українців увійшла до складу Студентської Української громади – усього п’ятеро. В умовах діючої в Російській імперії заборони на українське слово значна кількість студентів з обережністю поставилася до популяризації усього українського, до того ж слабо володіла рідною мовою й намагалася виступити сторонніми спостерігачами щодо заявлених національних новацій. Так, наприклад, українську газету передплачував лише один зі студентів, у котрого її брали читати іноді ще 2 – 3 осіб [2].

За рішенням зборів, головою студентської спілки став студент 3 курсу Костянтин Андрущенко, а секретарем – студент 2 курсу Борис Воблий. Крім згаданого Павла Гладкого, до складу Студентської Української громади також увійшли першокурсники Федір Даниленко та Трофим фон Віккен (останній походив зі змішаної родини українських німців). Конференція Східного інституту затвердила статут спілки, однак після тривалих сумнівів. Врешті-решт керівництвом інституту було враховано, що *“означений гурток, відповідно до наданого проекту його статуту, буде переслідувати виключно культурно-економічні цілі”* [3, 68].

Поза тим, студентська спілка проводила в життя, швидше, українські просвітні ідеї. Звичайно, будь-які дії, спрямовані на відкрите плекання й популяризацію української мови, літератури, а також освітні заходи були неможливими як з причин заборонного характеру, так і враховуючи спроможності самих членів організації. Але однією з продуктивних (і дозволених) форм просвітньої проукраїнської діяльності могло стати облаштування аматорських

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

театральних вистав, чим і скористалися члени спілки. Цей факт відмічено й у щорічному звіті Східного інституту за 1908 рік, де вказувалося, що Студентська Українська громада *“мала виключно характер звичайного студентського товариства, члени якого виступали в малоросійських спектаклях, які влаштовувалися у Владивостоці”* [3].

Однак, починаючи з 1909 року, студентська спілка зуміла розширити сферу своєї діяльності облаштуванням щорічних Шевченківських свят, які дали можливість не тільки привернути увагу до постаті великого українського митця, але й долучитися в умовах Далекосхідного краю до культурних традицій українського народу в цілому. Зокрема, з’явилися відповідні повідомлення у місцевій пресі (газеті *“Далека окраїна”* за лютий), було організовано великий концерт за участю українського хору та артистів, конкурси, у тому числі на кращі костюми в національному стилі тощо. Збір коштів з цих акцій спрямували до фонду спорудження пам’ятника Тарасові Шевченку в Києві [4].

Студентська Українська громада, проте, проіснувала недовго. Навесні 1909 року влада побачила, що заявлені в статуті спілки *“культурно-економічні цілі”* насправді є значно ширшими й такими, що можуть створити загрозу в порушенні національного паритету на Далекому Сході. Діяльність громади була зупинена та заборонена наказом самого міністра народної освіти О.М. Шварца. Однак, місцеві українські сили продовжували справу, розпочату студентською спілкою, і надалі – у рамках *“Українського гуртка”*, який фактично напівлегально існував у Владивостоці аж до лютневої революції 1917 року.

Таким чином, Студентська Українська громада, незважаючи на свою нечисленність, постала одним із явищ, які сприяли створенню основи для організованого українського життя на Далекому Сході, у тому числі й подальшій розбудові національного шкільництва. Її учасники по закінченні Східного інституту стали видатними українськими діячами регіону. Так, голова громади, К. Андрущенко у 30-х роках у Харбіні став активним учасником українських організацій, членом місцевої *“Просвіти”*, заступником голови Українського вчительського союзу, діячем Українського товариства шанувальників літератури, науки та мистецтва, цілеспрямовано займався організацією української школи в Харбіні. Більше десяти років працював на шкільній ниві в Японії та на викладацькій роботі у Харбіні Б. Воблій. Одним із напрямів своєї діяльності обрали викладацьку працю також колишні члени громади Ф. Даниленко та Т. фон Віккен.

Вагомою передумовою українських освітніх процесів у Росії можна вважати також культурно-мистецьку складову. Так, перші згадки про українські мистецькі акції на Далекому Сході відносяться до 80 – 90-х років XIX ст., коли організатори популярних на той час аматорських концертів, спектаклів, літературно-драматичних вечорів почали включати до репертуарів українську тему. З 90-х років виникли також і суто національні мистецькі колективи: в культурному житті міст Далекого Сходу з 1893 року став відомим, наприклад, український хор, створений при Товаристві народних читань. Дуже швидко хор перетворився в один із провідних аматорських колективів регіону, демонструючи високий виконавський рівень [5, 115].

На початку ХХ століття вперше Далекий Схід почали відвідувати й професійні музичні та театральні колективи з України. Відмітимо, що в умовах державних заборон і обмежень щодо українського слова театр і пісня залишалися єдиною напівлегальною формою національної духовної діяльності. Тому значення українських культурно-мистецьких акцій у віддалених російських регіонах з компактним проживанням етнічних українців важко переоцінити. Культурні події виступали не лише й не стільки формами національних розваг і мистецьких новацій, скільки важливими засобами збереження національної пам’яті, етнічної самосвідомості, а на перспективу – спонукальними чинниками до розвою національного мистецтва, літератури, рідного шкільництва. З цього приводу сучасний активіст українського далекосхідного руху Андрій Попок зауважив: *“Характерною особливістю, притаманною багатьом українським поселенням у діаспорі, і яка дуже яскраво виявилася на Далекому Сході, було те, що українські громадські організації виникали на основі вже створених театральних гуртків чи хорових колективів, а не навпаки. Українська пісня, українське слово зі сцени швидше знаходили шлях до сердець місцевого українства і пробуджували його національні почуття”* [6, 114].

Початок професійної української театральної діяльності на Далекому Сході був покладений виступами драматичного гуртка під керівництвом В. Петровського та великої театральної трупи К. Мирославського. Часопис *“Харбинский Вестник”* від 5 жовтня 1903 року відмічав: *“У скорому часі прибуває до Харбіну трупа Мирославського, яка виставить кілька спектаклів. Артист Мирославський – піонер української драми на Далекому Сході й у Сибіру, куди він вперше привіз український театр у 1896 році. Він відомий як визначний артист і автор*

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

кількох українських п'єс". За спогадами власника театру "Буф", антрепренера українського театру, вистави цієї трупи були надзвичайно успішними. Спектаклі "Ніч на Івана Купала", "Мазепа", "Нещасне кохання", "Вій" та інші відбувалися з невідмінними аншлагами. Той же Харбінський часопис вказував, що *"тільки український театр збирав повні зали глядачів, і це треба віднести на рахунок великої любові українського загалу до свого мистецтва"* [6, 115].

Суттєвий резонанс мали також виступи акторів трупи К. Кармелюка-Каменського. Вистави театральної трупи відбулися в усіх великих містах Далекого Сходу, починаючи з Порт-Артура, Харбіна, Владивостока та закінчуючи Благовіщенськом та Хабаровськом. У репертуарі трупи були представлені відомі національні вистави – "Вій", "Наталка Полтавка", "Циганка Аза", "Запорожець за Дунаєм", "Майська ніч", "Хмари", "Ой не ходи Грицю, та на вечорниці", "За волю і правду", "Суєта", "Богдан Хмельницький", "Ніч під Івана Купала", "Брат на брата", "Маруся Богуславка", "Вихрест", "Мазепа", "Тасмичи нашого міста", "Катерина", "Влада сатани", "Аскольдова могила", "Тарас Бульба", "Сорочинський ярмарок" [6, 121].

Українське значення набули на початку ХХ ст. також виступи місцевих далекосхідних українських акторів-аматорів. Так, трупу з матросів-строковиків у Владивостоці організував морський офіцер Поль. Він до того ж утримував приватну українську бібліотеку, чи не найбагатшу в краї на той час, пропонуючи книги для загального і публічного читання. Національна бібліотека при товаристві "Просвіта" з'явилася в цей час в м. Микольську-Уссурійському. Тут місцеві активісти зібрали велику кількість художньої, наукової, технічної літератури українською мовою, газет і журналів. Оскільки видавати легально українські книги й періодику в Росії було неможливо, переважна більшість згаданих примірників мала не російське, а канадське та американське походження.

Аматорські гуртки виникли в Благовіщенську, Хабаровську, Свободному, а також на багатьох станціях КВЖД, де проживало та працювало в залізничному обслуговуванні чимало українців. З осені 1911 року на базі відкритого у Владивостоці Народного Дому (своєрідного Українського Клубу) працював український гурток під керівництвом вихідця з Ніжина Івана Мостипана. Метою гуртка, крім "облаштування малоросійських спектаклів", стало проведення найрізноманітніших просвітніх заходів, насамперед зі створення української читальні, задля чого гуртківці

організували масштабну передплату газет і журналів, які видавалися як в Україні та Росії, так і за кордоном, переважно в Америці. За прикладом Владивостока заходи зі створення українських клубів були ініційовані українцями Хабаровська (1913 р.) і Благовіщенська (1911 рік).

Надзвичайно помітну роль у активізації українського громадського життя на території Маньчжурії зіграв також Український клуб м. Харбіна, створений на початку 1908 року на базі місцевого театрального осередку, очолюваного П. Українцевим [5, 117]. Клуб став першою національною організацією українців у Росії, яка діяла легально, тобто мала офіційний дозвіл щодо своєї діяльності. Активісти клубу на чолі з його першим головою М. Панцохою пропагували культурно-просвітницькі ідеї, знайомили з історією та культурою України, мовою, літературою, музикою. Проводилися численні лекторії, дискусії, демонстрації, читання, концерти, які поступово стали тут регулярними. При клубі відкрилися українська бібліотека та читальня, які повсякчас поповнювалися новими виданнями, діяв аматорський театральный гурток П. Українцева і хор під керівництвом П. Машина та С. Кукурузи, музично-драматичний гурток М. Каганця. Відомо, що на початковому етапі своєї діяльності клуб об'єднував близько трьохсот членів. Український клуб у Харбіні проіснував майже 20 років, хоча й у важких організаційних умовах.

Загалом театрально-мистецькі, літературні та клубні гуртки цього часу постали вагомим засобом пробудження інтересу до рідного слова та поцінування українських культурних надбань.

Іншим фактором, який помітно вплинув на формування у тому числі й українських освітніх процесів, стала традиція вшанування пам'ятних і ювілейних дат. Особливого резонансу набували заходи, присвячені пам'яті Т.Г. Шевченка. Традиція проведення щорічних "Шевченківських свят" на Далекому Сході була покладена, як вказує дослідник В.А. Черномаз, членами Української Студентської громади Владивостока у 1909 році [7, 88]. З їх ініціативи *"була урочисто відзначена 48-а річниця Т.Г. Шевченка. Ще 1 лютого 1909 р. у газеті "Далекая окраина" за підписом "Українець" з'явилася стаття "До 48-річчя смерті українського поета Т.Г. Шевченка", у якій були висвітлені основні віхи його життєвого шляху й значення його творчості. 25 лютого (за старим стилем) у театрі "Золотой Рог" відбувся концерт, у якому взяли участь кращі артистичні сили й аматори міста Владивостока, у тому числі артистки Борисенко, Зазимовська, артисти В. Барський, Ю. Мова, а також український*

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

змішаний хор під керівництвом В.П. Бозулавського. До майбутнього святкування член студентської громади, випускник Пензенського художнього училища П. Гладкий виготовив бюст Т.Г. Шевченка. У програмі вечора були також так звані “живі картини”, поставлені художником-декоратором П.П. Сергеевим, танці, “конфетти”, “летюча пошта”, кіоски у національному стилі, приз за кращий жіночий український костюм. Напередодні, у 1908 році, царською владою було дозволено збір коштів на спорудження в Києві пам’ятника Т.Г. Шевченку, тому увесь збір з проведеного вечора було спрямовано до Києва у фонд пам’ятника поетові” [7, 88].

Типовими були й Шевченківські вшанування у Маньчжурії: роком раніше (1908), наприклад, на станції Бухеду по лінії КВЖД місцевий український гурток здійснив постановку п’єси М. Кропивницького “Невольник” за поемою Т. Шевченка, відбулися реферативні читання про життя та творчість митця, виступи хору з піснями на слова поета. Наступного 1909 року тут же було поставлено спектакль за драмою Т. Шевченка “Назар Стодоля”, а також “живі картинки” – “Шевченко у неволі”, “Шевченкова могила”, а кошти, отримані від проведення вечора, передали на спорудження пам’ятника Шевченкові в Києві. За подібним сценарієм відбувалися Шевченківські дні у перші роки ХХ століття в усіх містах Далекого Сходу та Маньчжурії. Ці та інші зусилля українських громадських організацій і окремих осіб регіону у культурно-просвітній царині на початку ХХ століття поступово привели до розуміння необхідності розвитку національної освіти у краї, а також здійснення конкретних дій з відкриття навчальних закладів.

Перша українська школа в дореволюційній Росії виникла в 1916 році в Маньчжурії, на базі Українського клубу в Харбіні. Її відкриття відбулося 2 жовтня, про що широко сповістила місцева преса. Очевидець цієї події зауважував: “усіх окрилювало розуміння того, що з цього дня вони, українці, посядуть у суспільстві рівне й належне культурній людині місце. Цей настрій зрозумів начальник навчального відділу дороги (КВЖД), який, вітаючи відкриття школи, сказав: “Українці – народ, який йде попереду, він сміливо несе не тільки знамено перемоги, але й знамено науки; українці, яких доля закинула у далеку країну, не змінилися, не розчинилися в загальній масі, а залишилися вірними традиціям, залишилися вірними синами своєї батьківщини” [8, 128].

Правління клубу планувало відкрити школу на 50 осіб, але внаслідок великої кількості дітей було прийнято більше сотні хлопчиків і дівчаток. Школа

працювала за програмою місцевих училищ, але з викладанням української мови. Заняття відбувалися у другу зміну в приміщенні вже існуючої залізничної школи. Викладали в ній учителі Харбінської міської гімназії О.І. Ярещенко та Г.Х. Іванова, які працювали в українській школі безкоштовно, на правах патріотів. Учителі, крім навчального матеріалу, знайомили учнів з українською книгою, вчили співати українських пісень, влаштовували національні вечори. Школа існувала на добровільні пожертви, а також користувалася коштами, здобутими від влаштовуваних Українським клубом спектаклів і тематичних вечорів. Клуб опікувався також одягом і обідами для учнів, оскільки переважна більшість з них були малозабезпеченими. У зв’язку з цим при школі була створена наглядова рада, яка й намагалася вирішувати організаційно-побутові проблеми [7, 128].

Висновок. Отже, враховуючи цілеспрямовані зусилля, які вдалося здійснити у кінці ХІХ – на початку ХХ століть українським громадським організаціям, культурно-мистецькими колективам (музичним, театральним товариствами, трупам, спілкам), окремим активістам та подвижникам української справи, було досягнуто тієї головної мети, яку, не зважаючи на офіційні заборони, ставили перед собою українські мігранти в Росії багато десятиліть – створити на чужих теренах національну школу.

1. Вірченко Н. Документи про заборону української мови (ХVІІ–ХХ ст.) [Електронний ресурс] / Н. Вірченко. – Режим доступу до ст.: <http://anvsu.org.ua/index/files/Articles/Virchenko1.htm>

2. Рада, 1908, 5 листопада.

3. Отчет Восточного института за 1908 год. – Владивосток, 1909. – 68 с.

4. Далекая окраина, 1909, №22, 25 февраля.

5. Андриец Г. Участие украинцев в культурной жизни городов юга Дальнего Востока России (конец ХІХ – начало ХХ вв.) / Г. Андриец // Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность: материалы – Владивосток: изд. Дальневосточного ун-та, 2008. – С. 113 – 117.

6. Попок Андрій Українське театральне та хорове мистецтво на Далекому Сході у ХХ ст. / Андрій Попок // Визвольний шлях. – Лондон, 2001. – Кн. 7. – С. 114 – 128.

7. Черномаз В.А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917 – 1922 гг.): [Монография] / В.А. Черномаз. – Владивосток: изд. Дальневосточного у-та, 2009. – 560 с.

8. Харбинский украинский клуб (письмо из Харбина) // Украинская жизнь. – 1916. – № 10 – 11. – С. 128.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2012